

Mariette Hoogeveen & Bart van der Leeuw
SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling
Contact: m.hoogeveen@slo.nl
b.vanderleeuw@slo.nl

Van een begrippenlijst naar een leerlijn kennis over taal

1. Inleiding

In 2019 startte SLO een meerjarig ontwikkelproject op het gebied van kennis over taal. Hiermee doelen we op hetgeen een taalgebruiker bewust en onbewust weet over allerlei aspecten van taal, taalgebruik en het taalsysteem. Deze kennis is onmisbaar bij het onderwijs in de taalvaardigheden ‘spreken’, ‘luisteren’, ‘schrijven’ en ‘lezen’: het biedt het begrippenapparaat voor de instructie door de leraar en voor het (via taalbeschouwing) bewust ontwikkelen en inzetten van deze taalvaardigheden door de leerling. Dit roept de vraag op welke kennis over taal (welke begrippen) in het taalcurriculum moeten worden opgenomen en op welk moment deze aan leerlingen kunnen worden aangeboden.

In deze bijdrage bespreken we eerst wat er in de huidige leerplandocumenten (kerndoelen en referentiekader) over dergelijke taalbegrippen is vastgelegd. Vervolgens gaan we in op onze werkwijze voor het samenstellen van een begrippenlijst, waarbij achtereenvolgens ‘selectie’, ‘ordening naar leerjaar’ en ‘categorisering’ aan de orde komen. Ten slotte presenteren we de huidige conceptversie van de leerlijn ‘kennis over taal’.

2. Begrippen over taal in de huidige leerplandocumenten

In de huidige kerndoelen Nederlands voor po en vo-onderbouw is er weliswaar aandacht voor taalbeschouwing, maar niet of nauwelijks voor begrippen over taal en taalgebruik. Het Referentiekader Taal (RKT) besteedt daar aanmerkelijk meer aandacht aan. Naast de drie vaardigheidsdomeinen ‘Mondelinge Taalvaardigheid’, ‘Lezen’ en ‘Schrijven’ presenteert het referentiekader een vierde domein, getiteld ‘Begrippenlijst en Taalverzorging’. Met name de toelichting bij de Begrippenlijst is in dit verband relevant: “Kennis van deze begrippen bevordert het gesprek binnen en buiten het taalonderwijs over taal en taalverschijnselen: het gaat erom dat docenten (en leerlingen) bepaalde verschijnselen kunnen benoemen in contextrijke taalsituaties. Dat wil zeggen dat docenten deze termen moeten kunnen gebruiken in hun onderwijs in de vaardigheidsdomeinen” (Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen 2009: 17).

De begrippenlijst uit het RKT is in Tabel 1 weergegeven. Het gaat niet zomaar om een lijst, maar om een matrix waarin verticaal een aantal categorieën is weergegeven (leestekens, woordsoorten, enz.) en horizontaal de niveaus 1F en 2F van het referentiekader.

	Niveau 1F	Niveau 2F
Leestekens	dubbele punt, punt, komma, uitroepteken, vraagteken, aanhalingstekens	trema, accent
Woordsoorten	zelfstandig naamwoord, werkwoord (klankvast, klankveranderend (zwak, sterk)), bijvoeglijk naamwoord	
Grammaticale kennis	onderwerp, lijdend voorwerp, hoofdzin, bijzin, gezegde, persoonsvorm	lijdende en bedrijvende vorm, vragende vorm
Tekstkennis	standpunt, argument, feit, mening, tekstsoort en gespreksvormen, paragraaf	aanduidingen voor tekstsoorten en genres (ook: aanduidingen voor gespreksvormen), hoofdgedachte (van tekst), tekstthema; metatalkende vormen: woorden, zinnen en tekstfragmenten die informatie geven over de rest van de tekst (zoals signaalwoorden, prospectieve en retrospectieve tekstelementen in inleiding, samenvattende zin aan het slot)
Stilistiek en semantiek	betekenis, symbool, synoniem, context, letterlijk, figuurlijk, uitdrukking, spreekwoord, gezegde, moedertaal, tweede taal, vreemde taal, standaardtaal, dialect, meertalig, formeel en informeel taalgebruik, leenwoord	homoniem, homofoon, vakjargon, stilistische adequaatheid (publiekgericht), presentatiekenmerken (van mondelingen en schriftelijke tekst)
Morfologie	woordvorm, woorddeel, samengesteld, voorvoegsel, achtervoegsel, lettergreep; getal (meervoud, enkelvoud), tijd (tegenwoordig, verleden, voltooid, onvoltooid); verkleinwoord, verschijningsvormen werkwoord (stam, infinitief, bijvoeglijk naamwoord)	
Opmaak	bladzijde, woord, zin, hoofdletter, uitspraak, titel, hoofdstuk, regel, lettertype, alinea, kopje	
Klanken	articulatie, klemtoon, intonatie, spreekpauze	

Tabel 1 – Niveaubeschrijving Begrippenlijst Taal uit het Referentiekader Taal.

Hoewel we de functie van de RKT-begrippenlijst onderschrijven (begrippen om over taal en taalverschijnselen te kunnen denken en spreken), hebben we ook serieuze bedenkingen bij de invulling en ordening ervan in deze matrix (Bonset, de Mulder & Hoogeveen 2019; Van der Leeuw & Meestringa 2016). Zo maakt het RKT niet duidelijk waarom er gekozen is voor juist deze acht categorieën in deze volgorde. Ook roept de toewijzing van begrippen aan een bepaalde categorie soms vragen op, bijvoorbeeld de begrippen *woord* en *zin* in de categorie ‘Opmaak’. En over het geheel bezien, ligt er een sterke nadruk op het woord- en zinsniveau, waardoor het tekstniveau en maatschappelijke context van taalgebruik onderbelicht blijven.

De tekortkomingen van de RKT-begrippenlijst zijn systematisch aangepakt in het project ‘NTC-Leerlijnen voor het onderwijs Nederlands in het buitenland’ (Hoogeveen e.a. 2018). Met de Vlaamse begrippenlijst als inspiratiebron (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming 2012) zijn begrippen geselecteerd, ingedeeld in categorieën en uitgezet in een leerlijn. In het SLO-project ‘taalbeschouwing’ hebben we dankbaar gebruikgemaakt van de NTC-reparatie van de RKT-begrippenlijst.

3. Verzamelen en selecteren van begrippen

Ter aanvulling op de begrippenlijst van het Referentiekader Taal hebben we geput uit de omschrijvingen in de andere domeinen van het RKT: 1. Mondelinge taalvaardigheid, 2. Lezen en 3. Schrijven. In die omschrijvingen komen namelijk tal van begrippen over taal en taalgebruik voor, die niet in de begrippenlijst zijn opgenomen. We geven een aantal voorbeelden ter illustratie.

In de begrippenlijst (Domein 4) is in de categorie ‘Tekstkennis’ sprake van “aanduidingen voor tekstsoorten en genres” zonder dat die verder met name genoemd worden. Die invulling treffen we wel aan in de omschrijving van bijvoorbeeld leestaken (Domein 2.1): 1. Lezen van *informatieve teksten*; 2. Lezen van *instructies*; 3. Lezen van *betogende teksten*. Ook bij de schrijftaken (Domein 3) worden tekstsoorten met name genoemd: 1. *Correspondentie*; 2. *Formulieren, berichten, advertenties en aantekeningen*; 3. *Verslagen, werkstukken, samenvattingen, artikelen*.

Naast het RKT en de NTC-leerlijn zijn ook andere bronnen geraadpleegd om de begrippenlijst aan te vullen, zoals de kerndoelen voor po en vo-onderbouw, taalmethodes en de opbrengsten van Curriculum.nu.

4. Uitzetten van de begrippen in een leerlijn

Vervolgens hebben we ons afgevraagd hoe de verzamelde/geselecteerde begrippen verdeeld kunnen worden over de leerjaren. Daarbij moeten we aantekenen dat taalbeschouwelijke begrippen als *verhaalstructuur*, *tekstsoort* en *publiekgerichtheid* niet op één specifiek moment in de leerlijn (een groep/klas in het po of vo) aan de orde moeten komen, om ze vervolgens af te vinken en te vergeten. Integendeel. Als een begrip eenmaal (door de leraar) is geïntroduceerd zal het in het vervolg van de leerjaren in gebruik blijven, door de leraar, maar op den duur ook (en steeds bewuster) door de leerlingen. Het uiteindelijke doel is dat een leerling die begrippen bewust kan inzetten om over (zijn eigen) taal en taalgebruik na te denken.

Voor het uitzetten van begrippen in een leerlijn is de begrippenlijst van het RKT met een indeling in 1F (einde po) en 2F (vmbo, onderbouw havo/vwo) te grofmazig, zeker voor gebruik in het primair onderwijs. Voor een meer gedetailleerde indeling hebben we gebruikgemaakt van de NTC-leerlijnen (Hoogeveen e.a. 2018). Daarin is voor alle taaldomeinen uit het RKT een indeling gemaakt in vijf fasen: ‘groep 1&2’, ‘groep 3&4’, ‘groep 5&6’, ‘groep 7&8’, ‘vo leerjaar 1-3’.

5. Indelen van begrippen in categorieën

De indeling van de begrippenlijst in het RKT vertoont met categorieën als ‘Woordsoorten’, ‘Grammaticale kennis’, ‘Stilistiek’, ‘Morfologie’ en ‘Leestekens’ een sterke nadruk op het woord- en zinsniveau van geschreven taal. De hiervoor genoemde NTC-leerlijn hanteert een categorisering van begrippen die, wat ons betreft, beter is toegesneden op het gebruik in taalonderwijs. Met name door het apart benoemen van drie categorieën, te weten:

- ‘Taal in communicatie’, met begrippen als *boodschap*, *situatie*, *publiek*, *doel*, *gespreksregels*;
- ‘Taal in maatschappij’, met begrippen als *meertaligheid*, *moedertaal* en *tweede taal*.
- ‘Taalleerproces’, met begrippen als *strategieën* (*spreek-*, *luister-*, *lees-* en *schrijfstrategieën*).

In onze categorisering van begrippen hebben we die van de NTC-leerlijn grotendeels overgenomen, met een andere volgorde, en hier en daar andere accenten in de naamgeving. Ter illustratie zetten we in Tabel 2 deze op de NTC-leerlijn-gebaseerde categorisering van de leerlijn ‘kennis over taal’ naast de indeling van het RKT.

Begrippenlijst Referentiekader Taal	Leerlijn kennis over taal
	Taalleerproces
Leestekens	Taal en maatschappij
Woordsoorten	Taal en communicatie <ul style="list-style-type: none"> • Communicatieve functie/doel (genre) • Taal in context
Grammaticale kennis	Teksten <ul style="list-style-type: none"> • Tekstsoorten • Tekstkenmerken • Literaire teksten en kenmerken
Tekstkennis	Betekenis
Stilistiek en semantiek	Woordgroepen en zinnen
Morfologie	Woorden <ul style="list-style-type: none"> • Wordvorming • Woordsoorten
Opmaak	Klanken
Klanken	Schriftconventies <ul style="list-style-type: none"> • Tekstniveau • Spelling • Leestekens

Tabel 2 – Indeling categorieën Referentiekader Taal en Leerlijn ‘kennis over taal’.

Terwijl in de categorieën van het RKT de onderdelen van de formele taalkunde zichtbaar worden gemaakt, belichten de categorieën van de leerlijn ‘kennis over taal’ veel meer het gebruik van taal in zijn maatschappelijke context. Dat is een bewuste keuze: we willen daarmee het belang van taal in onze samenleving en onze onderlinge communicatie benadrukken. Dat zijn zaken die tot de kern van het taalonderwijs gerekend (moeten) worden.

Verder hebben we, vergeleken met de begrippenlijst van het RKT, zaken als ‘spelling’, ‘leestekens’ en ‘opmaak’ op een algemener niveau benoemd als ‘Schriftconventies’. Daarnaast geeft de leerlijn expliciet aandacht aan kenmerken van literaire teksten, waarmee we ook het RKT-domein 2.2 *Lezen van fictionele, narratieve en literaire teksten* van een vollediger conceptuele basis hopen te voorzien.

6. Geordend overzicht van vakbegrippen

De leerlijn ‘kennis over taal’ biedt een geordend overzicht van vakbegrippen die in het taalonderwijs aan bod kunnen komen; niet alleen tijdens gesprekken over taal en taalgebruik in het algemeen, maar ook tijdens de instructie over de verschillende taalvaardigheden. De leerlijn kan helpen bij de keuze en invulling van zo’n instructie-onderwerp.

De leerlijn ‘kennis over taal’ is weergegeven als een matrix, waarin horizontaal de leerjaren zijn uitgezet in zes fasen (van groep 1-2 tot en met vo-bovenbouw). Verticaal zijn negen categorieën uitgezet, waarbij een viertal omvangrijke categorieën die verder zijn onderverdeeld in enkele subcategorieën. Van zo’n grote categorie (‘Taal en communicatie’) presenteren we in Tabel 3, bij wijze van voorbeeld, een deel van de inhoud. De gehele leerlijn is in de loop van 2021 te vinden op www.slo.nl/vakportalen/nederlands/.

Taal en communicatie				
Groep 3-4	Groep 5-6	Groep 7-8	Vo-ob	Vo-bb
a. Communicatieve functie/doel (genre)				
	<ul style="list-style-type: none"> • verzoeken/ appelleren • informeren (vb. voordracht) • verhalen (vb. prentenboek) • beschrijven • verslag doen/ rapporteren • corresponderen (vb. e-mail) 	<ul style="list-style-type: none"> • betogen • instrueren (vb. handleiding) • amuseren • overtuigen • argumenteren 	<ul style="list-style-type: none"> • beschouwen • verklaren 	<ul style="list-style-type: none"> • manipuleren • uiteenzetten
b. Taal in context				
<ul style="list-style-type: none"> • boodschap • bedoeling • toon • onderwerp (veld) • spreker, schrijver, lezer, luisteraar • beurtwisseling 	<ul style="list-style-type: none"> • informatie • doel • publiek • communicatie • gespreksregels • lichaamstaal • taalvorm • beeldtaal, emoticon • digitaal • bron 	<ul style="list-style-type: none"> • online <-> offline informatie • context • formeel <-> informeel taal-gebruik • auteur • mimiek • spreektempo, spreekpauze • volume • zinsmelodie 	<ul style="list-style-type: none"> • taalgebruiks-situatie • taalfunctie (communicatief, expressief, conceptualiserend) • publiek-gerichtheid • doelgerichtheid • genre (communicatief doel) • interactie • interpretatie • overtuigingskracht • medium, media • modus (mondeling, schriftelijk, multimodaal) • verbaal <-> non-verbaal • objectief <-> subjectief 	<ul style="list-style-type: none"> • productief <-> receptief • communicatief effect • gevoelswaarde • framing • ruis • argumentatie-structuur • drogredenen • literair effect

Tabel 3 – Inhoud categorie ‘Taal en communicatie’ uit de Leerlijn ‘kennis over taal’ (zonder groep 1-2).

Referenties

- Bonset, H, I. de Mulder & M. Hoogeveen (2019). “Een leerlijn voor Nederlands onderwijs in het buitenland”. In: *Levende Talen Magazine*, 2019 (6), p. 18-22.
- Doorlopende leerlijnen Taal en Rekenen (2009). ‘Referentiekader taal en rekenen. De referentieniveaus’. Enschede: SLO.
- Hoogeveen, M., H. Bonset, M. Bijlhout & I. de Mulder (2018). ‘Leerlijnen taaldomeinen NTC onderwijs’. Voorburg: NOB. Online raadpleegbaar op: <https://www.stichtingnob.nl/ntc-leerlijn>.
- Van der Leeuw, B. & T. Meestringa (2016). “Wie heeft Bello gezien. Kennis over taal bij Nederlands”. In: *Levende Talen Magazine*, 2016 (7), p. 12-19.
- Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming (2012). ‘Advieslijst taalbeschouwelijke termen Nederlands’. Online raadpleegbaar op: <http://eindtermen.vlaanderen.be/talenbeleid/advieslijst-2012/advieslijsttaalbeschouwelijk-termen-nederlands-2012-final.pdf>.